

*Church and Society
Църква и общество*

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО НА РАЗБОИШКИЯ Манастир

Камелия Божилова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. В настоящата статия се изследва възникването и развитието на Разбоишкия манастир, ситуиран в близост до с. Разбоище, община Годеч. Проследява се неговото значение за образователното и културното дело в община Годеч, както и ролята му в националноосвободителното движение. Представени и анализирани са стенописите в светата обител, книжовното наследство и документите за дейността на манастира. Поставен е въпросът за нуждата от спешни мерки за реставрация и консервация на манастирските стенописи.

Keywords: monastery, history, documents, frescoes, old printed books

Разбоишкият манастир привлича интереса на учени от различни области – историци, архитекти, изследователи на историята на изкуството, живописата и реставрацията. Въпреки това изследванията за манастира не са многобройни. По-пълна информация за историческото му развитие ни дава Светолик Милчич в изследването си „Разбоишкият манастир – „Въведение на Св. Богородица“, публикувано през 1998 г. През 2008 г. е издадена книгата „Разбоишкият манастир „Въведение на Света Богородица“ на Георги Спасов с почти идентично съдържание. Монографията на Николай Илиев и Христо Темелски, издадена през 2009 г. – „Разбоишкият манастир „Въведение пресветия Богородица“, дава подробни сведения за възникването, историята, развитието на манастира и представя документи за активната му дейност, съхранявани в Църковноисторическия и архивен институт.

Манастирът се намира на 2 км от село Разбоище, община Годеч, на около 55 км от София, на 720 м надморска височина. Условно светата обител може да бъде разделена на две части – манастирски комплекс с жилищни и стопански сгради и манастирски храм – скалната църква „Въведение Богородично“. Манастирският комплекс се намира на десния бряг на р. Нишава в двор с два входа – източен и западен, с площ около 2 дка, а църквата е разположена в скалите на левия бряг. До нея се стига след преминаване на източната порта и на дървен мост над р. Нишава.

Разбоишкият манастир има важна историческа роля през Възраждането, главно по отношение спомагателната му функция за четническото движение и съдействието му при развитието на културата и образованието в района на гр. Годеч през XV – XIX в. Разполагаме с оскъдни и непълни сведения за възникването, развитието и историята на манастира. По всяка вероятност той е бил значимо религиозно и културно средище през XV – XVIII в.

От запазени частични стари живописни елементи може да се предполага, че е съществувал още през XV в. За периода от края на XVIII – XIX век има запазени документални свидетелства за активен живот и спомагателна дейност в предосвобожденския период.

Древни легенди разказват, че на мястото на скалната църква, в малка пещера се е помещавало тракийско светилище, което е преустроено в раннохристиянска църква през V – VI в. Дори днес в подкрепа на това твърдение са запазени части от ступен каменен кръст в олтарната част на пещерния навес, а при строежа на църквата са открити жертвени камък и плоча. Легендите говорят, че именно тук е намирал укритие християнски владетел, криещ се от византийските войски. Скалното свято място е било посещавано и от Св. Сава Сръбски, минаващ от тук на път за Йерусалим. Поради Великите пости той прекарва в района на манастира 40 дни, а мястото, на което е докоснал скалата, е свещено и става извор на лековита вода¹⁾.

Предполага се, че самият манастир е възникнал в резултат на проникващото през XIII – XIV в. от Византия религиозно учение исихазъм²⁾. То проповядва живот в изолация на непристъпни места като скални дупки или пещери. Именно за „кавия“ – помещение, използвано за храм от монаха отшелник, е служила първоначално пещерата. След време „кавията“ е преобразувана в скит (малък манастир) с храм-параклис. По-късно са изградени и жилищни сгради, които първоначално са се намирали на левия бряг на р. Нишава.

Изследователите приемат, че скитът с параклис е възникнал през XIII – XIV в., а останалите постройки са построени през XV – XVI в. Фрагментите от запазената стара живопис са датирани от края на XVI и началото на XVII в.³⁾

Интерес представлява историята за построяването на църквата „Въведение Богородично“. Тя е изградена в голям скален навес на скалния венец над р. Нишава. Предполага се, че навесът е бил използван за молитви на монасите още преди изграждането на църквата. Според разпространена легенда монасите решават да построят молитвения дом на тераса под скалния навес, но се случило така, че каквото през деня построят долу, през нощта се разваля и на сутринта намират строителните материали горе в скалната ниша. Един от монасите сънувал пророчески сън – Св. Богородица му казала: „Там, където от векове сте ми се молели, там направете църквата“. Така е взето решението за установяването на манастирската църква в скалите. Местоположението ѝ е съобразено и с разположението на скалната ниша – тя позволява добра ориентация изток – запад.

Църквата е малка еднокорабна, едноабсидна постройка с размери: дължина – 8.10 м, широчина – 4.10 м, и височина – 2 м, за осветление има две малки прозорчета на северната стена. Изградена е от грубо дялан камък, споен с хоросан. Включва две помещения – централна част, наос⁴⁾ и олтар. Притворът (нартекс)⁵⁾ е изграден при ремонт на храма през 1948 – 50 г.⁶⁾ Олтарът е вкопан в скалата и през него при проливни дъждове избива вода. Църквата е изографисана от вътрешната и външната страна. До днес са съхранени стенописите по част от старата западна фасада и малко във вътрешността. Стенописите, които се намират в олтара, в момента са в много лошо състояние заради влагата, която се просмуква през скалата. Църквата „Въведение Богородично“ е вписана от Националния институт за опазване на недвижимите културни ценности като археологически паметник на културата.

Монашеските постройки към църквата първоначално са изградени на 250 метра от сегашното местоположение на манастира, от източната страна на р. Нишава, където се намира и църквата. В последствие са преместени на западната страна. В близост до манастира се е намирало село или махала Куржиловци, което според местни предания, е опожарено по време на наказателна акция от страна на башибозушки отряд, изпратен от управителя на Кутловица (дн. гр. Монтана) през XVI век. Тогава са опожарени и разрушени манастирите в селата Беренде извор, Липинци, Чепърлинци, Годеч, Буковровци, Шума, Василевци, като опустошенията стигат до град Драгоман. Разбойничкият манастир също е разграбен и опожарен, но църквата „Въведение Богородично“ остава незасегната. Убежище в манастира са намирали Васил Левски и съратникът му Матей Преображенски.

Приблизително през 1860 г. в светата обител се заселва Йовчо Тотев – роднина на Филип Тотю, известен с хайдутските си занимания. Йовчо (който по-късно приема монашеско име Йоан) се настанява тук заедно със свои другари и пази манастира от турски нашествия. Именно той извършва и ремонт на занемарените манастирски сгради, привлича посетители – поклонници и монаси. Имотите на манастира и добитъкът му се увеличават, той преживява своеобразен разцвет. Йовчо изгражда и помещение за производство на барут, като взима за помощник в тази дейност монаха Исай от Годеч. С другите монаси от манастира формират малка чета – около 10 души, въоръжени с пушки и ками, препасани внушително върху черните раса. Те успешно пазят околните селища от турските набези и устройват засади из проходите. Предполага се, че оттук идва и името на манастира – Разбойшки, но то може да е заимствано и от „разбой“ – на местен диалект „стан“.

Тотев заминава за Белград през 1861 г. и взима участие в Първата българска легия на Г. С. Раковски. В манастира остава отец Исай, който поема длъжността игумен и продължава дейността с производството на барут. Предполага се, че жилищната сграда и магерницата са построени по това време – през

1861 г. През 1863 г. Йовчо Тотев се завръща в манастира. Турските власти разбират за нелегалното производство на барут и изпращат потеря. В динамичното сражение, въпреки че убиват четирима турци, манастирските братя не успяват да се справят с нападателите и Йовчо е заловен и впоследствие убит на 16 август 1863 г. По негово желание, заявено още приживе, монахът е погребан под стъпалата на манастирската църква. Това искане на духовника се обяснява с факта, че се е разкайвал за извършените от него грехове – убийства на турци, сред които и едно дете. Той заявил волята си след смъртта му всички посетители на храма да стъпват върху него за изкупление на греховете му. На стъпалото над гроба има обозначителен кръст.

През 1869 г. загива и отец Исая от Годеч при взрив на готовия барут. За съжаление и част от манастира също е разрушена. Игумен става поп Дионисий, който още през 1870 г. започва ремонтна и възстановителна дейност. Той премества жилищните и стопанските сгради на десния бряг на река Нишава. Строителната дейност е завършена за 2 – 3 години и манастирът вече е снабден с навеси, обори, кошари и модерни жилищни сгради.

Името на манастира по това време е било Куржиловски, заимствано от наименованието на селището или махалата, намиращи се в близост. Доказателство за това е надписът с черно мастило върху една от запазените в манастира руски старопечатни книги – миней⁷⁾ с дата октомври 1864 г.

След Освобождението манастирът е в добро финансово състояние – притежава 250 дка имот, от които 100 дка гори, добитък – крави, свине, овце. Игумен е все още отец Дионисий.

В района на Разбоишкия манастир се водят битки по време на Сръбско-българската война през 1885 г.

През 1924 г. длъжността игумен се изпълнява от йеромонах Яков. Това е записано в съхранената инвентарна книга на Разбоишкия манастир. Още същата година управлението на манастира е предадено на йеромонах Вартоломей. Той служи 12 години, като през 1936 г. временно – за 2 месеца, предава поста си на свещ. Георги Марков. Вартоломей управлява манастира до 1941 г., когато го предава на домакина Хаджи Андрея Манов. Йеромонах Вартоломей, според записаното в инвентарната книга, е приел манастира в тежко финансово състояние, без следа от предишния му разцвет. Предполага се, че упадъкът е започнал в края на XIX в., негативни последици са оказали войните в периода 1912 – 1918 г. Западането на манастира е ускорено и след подписването на Ньойския мирен договор през 1919 г., когато Босилеградска и Царибродска околия преминават към Кралството на сърби, хървати и словенци.

След 9 септември 1944 г. манастирът става девически. В него се установяват майка – Йоакимия, с двете си дъщери – Евпраксия и Ксения. Игуменка става по-голямата – Евпраксия, която впоследствие го предава на сестра си. Няма данни кога е починала майката, а за по-голямата дъщеря се предполага, че е

починала през 1984 г. Игуменка става Ксения, която остава в манастира с още една монахиня – Зиновия, установила се там през 1946 г. Ксения приключва земния си път през 1992 г. Зиновия остава единствен обитател на манастира до края на дните си през 2007 г. Изоставеният Разбоишки манастир е поет от Николай Петров и отец Георги Спасов. От 2008 г. отговорен за манастира е свещ. Иван Христов, който поема и грижата за манастира „Св. Архангел Михаил“ в с. Шума, община Годеч⁸⁾.

В манастира се съхраняват руски старопечатни книги – минеи, един триод или петдесетодневник, съдържащ църковните служби от Възкресение до Неделя след Петдесетница. Книгите са печатани в Санкт Петербург и са били дарени на манастира в периода 1864 – 1869 г.

По време на турското робство манастирът многократно е жертва на турски и кърджалийски нападения, той неколкократно е разрушаван и опожаряван и след това отново възстановяван, поради което много книги вероятно са унищожени.

По отношение на изографисването на манастирската църква също не разполагаме с обширни данни. Изкуствоведът Милю Попов е посетил светото място през 1925 г. и е изказал мнение за изцяло съхранена стара живопис. Но при реставрационни дейности, извършени около 1941 г., са унищожени ценните стенописи. Оцелели са само 8 фрагмента от XVI – XVII в., сред които част от сцената „Богородица ширшая небес“ в олтарната абсида⁹⁾, две фигури с ангели, двама светци и Св. Св. Константин и Елена. Отвън, в северния край на западната фасада, е съхранена и част от „Страшният съд“. Запазеният от XIX в. иконостас е свален и се пази в манастира. Изложени върху новия иконостас са само няколко икони от стария – „Въведение Богородично“, „Богородица Одигитрия“¹⁰⁾ (пътеводител в живота), „Христос Вседържател“ и др.¹¹⁾

Имената на първите зографи на манастира са покрити с неизвестност, но безспорно те са притежавали голям талант и вяра. Техните творби са повлияни от Византийския Палеологов ренесанс. Д-р Николай Илиев и ст. н. с. д-р Христо Темелски в своето изследване за Разбоишкия манастир изказват предположение, че изографисването на манастира е дело на св. Пимен Зографски, изрисувал църкви и манастири в Северозападна България, сред които са Земенският, Трънският, Погановският (намиращ се на територията на Република Сърбия) манастир и др.¹²⁾

Изработката на по-старите манастирски икони се отличава с наивитет, характерен за втората половина на XIX в. Новият иконостас е поставен през 1948 – 1950 г.¹³⁾ Новите икони са дело на живописеца Милетий Божинов Танушев. Това е видно от запазения в Църковноисторическия и архивен институт (ЦИАИ) при Българската патриаршия опис-инвентар на иконите и други църковни утвари от църквите в София, градската духовна околия и епархийските манастири на Софийска епархия. Описът-инвентар се съхранява в необработен архивен фонд¹⁴⁾.

Днес Разбоишкият манастир е действащ и се нуждае от спешни мерки за консервация и реставрация на църковните стенописи. Отец Иван отговаря за манастира до октомври 2011 г., когато здравето му се влошава. За няколко месеца манастирът е затворен. Той отново отваря врати за посетители на Благовещение – 25 март 2012 г. Грижата за него поемат отец Йосиф и помощникът му Васил. Те са си поставили амбициозната задача да подпомогнат развитието и реставрацията на този уникален религиозен, исторически и културен паметник. Манастирът е подчинен на Софийската епархия на Българската православна църква. Храмовият празник е на 21 ноември.

БЕЛЕЖКИ

1. Илиев, Н., Хр. Темелски. Разбоишкият манастир „Въведение пресветия Богородица“. С., 2009, с. 8
2. Исихазмът е мистико-аскетично учение за благодатта като нетварна Божествена енергия. Чрез съзерцание на природата и усилената молитва излъчваната от Бога енергия се открива на човека и той може да влезе в контакт с нея. Исихастите водят аскетичен живот при пълно безмълвие и вътрешно вглъбяване, търсейки цялостно преображение и обожение на тялото и душата по образа на възкръсналия Иисус Христос. Учението придобива особена популярност през XIII – XIV в. – Назърска, Ж., Св. Шапкалова. Речник на религиозните понятия, термини и имена. С., 2012, с. 75
3. Димитрова, Д., З. Ганева, Г. Стоянова. Софийските манастири. Възникване, развитие, структура и характер. С., 1992, с. 40.
4. Вътрешната част на храма, главното помещение в православния храм, в което стоят богомолците – Назърска, Ж., Св. Шапкалова. Речник на религиозните понятия, термини и имена. С., 2012, с. 93.
5. Входната част в православния храм, преддверие. Използва се за продажба на свещи. – Пак там, с. 106.
6. Енциклопедия на изобразителните изкуства в България. Том II. С., 1987, с. 477.
7. Богослужебна книга, съдържаща молитви и служби.
8. Илиев, Н., Хр. Темелски. Цит. съч., с. 19 – 66.
9. Абсидата е изпъкнала архитектурна форма на здание – полукръгла, овална или правоъгълна. Православните храмове имат нечетен брой абсиди. Олтарната абсида е разположена в източната част на храма срещу главния вход. – Назърска, Ж., Св. Шапкалова. Речник на религиозните понятия, термини и имена. С., 2012, с. 37.
10. Това е един от най-древните и разпространени начини за изобразяване на Пресвета Богородица с Младенеца. Някои от този тип икони се приписват на първия иконописец Св. ап. Лука. При този тип икони младенецът Христос седи на ръцете на Св. Богородица и с дясната ръка благославя, а в

лявата държи свитък или книга. – Назърска, Ж., Св. Шапкалова. Речник на религиозните понятия, термини и имена. С., 2012, с. 97.

11. Милчич, Св. Разбоишкият манастир „Въведение на Св. Богородица“. С., 1998, с. 8 – 28.
12. Илиев, Н., Хр. Темелски. Цит. съч., с. 16.
13. Енциклопедия на изобразителните изкуства в България. том II. С., 1987, с. 477.
14. Илиев, Н., Хр. Темелски. Цит. съч., с. 17.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитрова, Д. & Ганева, З. & Стоянова, Г. (1992). *Софийските манастири. Възникване, развитие, структура и характер*. София.
- Илиев, Н. & Темелски, Хр. (2009). *Разбоишкият манастир „Въведение на пресветия Богородица“*. София, Костинброд: Българи, Мулти-принт.
- Милчич, Св. (1998). *Разбоишкият манастир – „Въведение на Св. Богородица“*. София: Парнас 96.
- Назърска, Ж. & Шапкалова, Св. (2012). *Речник на религиозните понятия, термини и имена*. София: За буквите – О писменехъ.
- Спасов, Г. (2008). *Разбоишкият манастир „Въведение на Св. Богородица“*. София: ИК Българи.
- Енциклопедия на изобразителните изкуства в България*. (1987). Том II. София.

REFERENCES

- Dimitrova, D. & Ganeva, Z. & Stoyanova, G. (1992). *Sofiyskite manastiri. Vaznikvane, razvitie, struktura i harakter*. Sofia.
- Iliev, N. & Temelski, Hr. (2009). *Razboishkiyat manastir “Vavedenie presvetia Bogoroditsa”*. Sofia, Kostinbrod: Balgari, Multiprint.
- Milchich, Sv. (1998). *Razboishkiyat manastir – “Vavedenie na Sv. Bogoroditsa”*. Sofia: Parnas 96.
- Nazarska, Zh. & Shapkalova, Sv. (2012). *Rechnik na religioznite ponyatia, termini i imena*. Sofia: Za bukвите – O pismenehy.
- Spasov, G. (2008). *Razboishkiyat manastir “Vavedenie na Sv. Bogoroditsa”*. Sofia: IK Balgari.
- Entsiklopedia na izobrazitelnite izkustva v Bulgaria*. (1987). Tom II. Sofia.

CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE OF THE RAZBOISHTA MONASTERY

Abstract. The article is devoted to the history of Razboishta Monastery, located near the village Razboishta, Municipality Godech. The author emphasizes the role of this holy place for the Bulgarian national liberation movement. Monastery frescoes, literary heritage and archive documents revealing the monastery's activities are presented and analyzed. The author pays special attention to the necessity of urgent measures for restoration of the monastery.

✉ **Dr. Kamelia Bozhilova**

Bulgarian Historical Archives
St. St. Cyril and Methodius National Library
88, Vasil Levski Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: k_bozilova@abv.bg